

Büyük Yapıtlarımız

E 179

Yazarımız **Konur Ertop**, "Büyük Yapıtlarımız" dizimizde bu ay "Dünyaya Romancı Gözüyle Bakan" Evliya Çelebi'nin Gezi Kitabı'nı inceliyor.

Haziran 2002

Evliya Çelebi'nin Gezi Kitabı

•Konur Ertop - *Bütün Dünya*•

Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"si 17'nci yüzyıldaki yaşamımızın, kültürümüzün aynasıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca Bosna'dan Bağdat'a, Kırım'dan Kahire'ye uzanan geniş imparatorluk coğrafyasını neredeyse adım adım dolaşan Evliya Çelebi, gördüklerini, yaşadıklarını 10 cildi dolduran büyük yapıtında ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Yeni yeni yerlere gitmek, kaleleri, camileri, kiliseleri gezip görmek, insanların nasıl yaşadıklarını, neler yaptıklarını öğrenmek, şaşırtıcı olaylara tanıklık etmek onda bir tutkuydu. Olağanüstü bir gözlem gücü vardı. İnsanlarla kolayca dost olur, onların tutum ve davranışlarını, kişilik özelliklerini çabucak kavrar, olayların şaşırtıcı yanlarını yakalayıp sonradan eşine dostuna aktarmaktan hoşlanırdı. Gezi kitabında bu çekici anlatılar birbirini izler.

Yaşamı boyunca dokuz padişahla yetmiş vezirin yakınında bulunduğunu anlatır. Eşkiya Katırcıoğlu'ndan Karahaydaroğlu'na, Türkmen Ağası Hasan Ağa'dan Çomar Bölükbaşı'ya dek ortalıkta kaynaşan Celalilerle karşı karşıya gelmiş, onların serüvenlerine, kanlı yazgılarına tanık olmuştur.

En büyük tutkusu gezmek ama gördüklerini de yazmaktı. Anlattıklarını ayrıntılarıyla zenginleştirmekten hoşlanırdı. Kendisini dinleyenlerin, daha sonraları da yazdıklarını okuyacak olanların ilgisini çekmek için anlatı ustalığının yanısıra birçok olanaktan da yararlanmıştı:

Gezip dolaştığı yerlerde kendi gördükleriyle, başkalarından dinledikleriyle yetinmez, yazılı kaynaklara başvururdu. Yapıtının yalnız birinci cildinde İstanbul'u anlatırken yararlandığı bu kaynakla-

rın 45'i aştığını Meşkûre Eren, doktora tezinde göstermiştir.

Gördüklerini, sorup öğrendiklerini, kaynaklardan derlediklerini yapıtında okurlarına nasıl aktarmıştır?

Yazdıklarını herkes tat alarak okuması için başvurduğu abartmalar, yapıtına bu tadı kazandıran öğelerin yalnızca bir yanındır.

Tanıdığı tüm vezirlerin, devlet büyüklerinin, varlıklı beylerin dalkavukluğa, gülünç sözlere, şakaya, yakana, iftiracılara, fitnecilere, ötekinin berikinin ayıplarını sayıp dökenlere düşkün olduklarını fark ettiğini anlatır.

Devlet büyüklerinin yanında yaşamı sürerken "musahiplik" göreviyle tadına doyumaz söyleşileri ona ekmeğini kazandırmamış mıdır, okurlarıyla da öylesine tatlı tatlı söyleşir. Kapılandığı kimselelerin nabzına göre şerbet verdiğini ise saklamış değildir. Bitlis Hanı'nın sarayından canını kurtarabilmek için kendi paşasının arkasından nasıl verip verdiğini bile aktarmaktan çekinmemiştir.

"Seyahatname", Osmanlı İmparatorluğu'nun 17'inci yüzyıldaki insanbilim, halkbilim, dil, güzel sanatlar, mimarlık, kültür, siyaset, günlük yaşam gibi alanlardaki durum ve gelişmelerini tanımak için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu benzersiz yapıt dönemin tarihini, kentler için gezi kılavuzlarını, ünlülerin yaşamöykülerini, yazarın anılarını birleştirir.

Padişah IV. Murat'ın hizmetinde de bulunmuş bir söyleşi ustası olan Evliya Çelebi, gezilerinde gördüklerini anlatırken uyandırdı-

ğı ilgiye, yarattığı etkiye, tepkiye bakarak nelerin hoş gittiğine dikkat ediyor, böylece yazarken nelemi gözeteyeceğini belirliyordu. "Seyahatname"nin beşinci cildinin başlarında 8 aylık Van-Bağdat yolculuğundan sonra, başından geçenleri, ibret alınacak şaşırtıcı şeyleri, adaletin farklı biçimlerini, kendisini görevle bu yolculuğa göndermiş olan paşasına nasıl geceler boyu anlattığından söz eder. Bu ayrıntı, yapıtını bölüm bölüm nasıl meydana getirdiğini de açıklar. Yollarda parça parça kâğıda geçirdiği bilgilerin yanısıra konuşmalarında yer verdiği ayrıntılar da sırası geldikçe büyük yapıtının içindeki yerlerini almışlardır.

Evliya Çelebi Cervantes'in ünlü yapıtı "Don Kişot"la neredeyse yaşıttır. Batı romanının temel taşı olan bu büyük yapıtı tanıması onun kendi yapıtına kimbilir neler katacaktı! Avrupa kentlerinde gördüğü kilise ve sarayların duvar resimlerden söz ederken, bunların Hint ve Acem minyatürlerinden kat kat üstün olduklarını kabul eden Evliya Çelebi'nin, "roman" türünü tanımasının da yapıtına yepyeni değerler kazandıracığı kuşkusuzdu.

"Seyahatname" yine de roman okuru için çekici sayfalarla doludur. Anne tarafından akrabası Melek Ahmet Paşa'dan ders arkadaşı Cinci Hoca'ya, yerlerini korumak için birbirlerinin kuyusunu kazan vezirlere, aralarına düşüp korkulu saatler geçirdiği eşkiyadan ölüme gidişlerine tanıklık ettiği Celali reislerine dek canlandırdığı gerçek kişiler onun anlatımın-

da birer roman kahramanı kimliği kazanmışlardır.

Eşkiya yataklarını haber verse canını kurtarabilecek olduğu halde sadrazama şu sözleri söyleyip asılmaya giden Karahaydaroğlu "Seyahatname"de böyle bir roman kahramanı olarak görülür:

"Sultanım, bu sorduğun sorunun cevabını mahşerde vereceğim. Çıkası bir can için bu kadar insanı ele verip ateşe yakarak onlarda olan, dağlarda bellerde gömülmüş malları söyleyemem. Koca vezir, gün akşamlıdır, dün doğdum, bugün ölürüm, sen hemen işini gör!"

Üsküdar'a dayanan Celali isyancılarının karşısına İstanbul'dan akın akın asker geçirildiği sırada kopacak kıyameti seyretmek üzere halkın nasıl sokağa döküldüğünü anlatan sayfalar, Hüseyin Rahmi'nin romanlarından, Ahmet Rasim'in "Şehir Mektupları"ndan, Aziz Nesin'in "Surname"sinden alınmış gibidir:

"Kimi samur kürkünü hizmet-kâra vermiş, oğlanına danışarak:

'Acaba oğlan, şu cengi kangî bağdan ve kangî dağdan seyr ü temaşa etsek' der.

Nicesi o itiş kakaışta ana cadde-de oturup pastırma ve sucuk ve kaşkaval peyniri ve kestane ve leblebi ve fındık ve fıstık yerler.

Nicesi ata binip:

'Oğlan kılıcınla ensemden ayrılmı. Vur dediğim zaman ol an aman verme vur' diye kölesine tembih eder,

Kölesi eydür:

'Sultanım, kılıç ile ensenizden kimi vurayım' der.

'Kahpezade, beni vuracak de-ğilsin, Celali'yi vur' der..."

Romancı Samim Kocagöz "Seyahatname" yazarının sahip olduğu romancı kimliğinin ayırdına varanlardandır. Şu değerlendirme onundur:

"Büyük eserinde anlattığı hikâyeler, onun romancı bir yetenek, kişilik taşıdığını göstermektedir. 17'nci yüzyılda Türk Edebiyatına eğer roman türü –bir varsayım elbette– girmiş olsaydı, Evliya Çelebi'nin kalemiyle, değil Türkiye'de, en az Ortadoğu ülkelerinde bugün roman, çok daha büyük atılım, gelişme içinde olurdu."

Evliya Çelebi sevimli bir insandı. Güzel sesli bir hafızdı. Sevilen müzik yapıtlarını katıldığı toplantılarda ustalıkla okurdu. Konuşmaları çok beğenilirdi. Bu nitelikleri Enderun denilen saray okuluna alınmasını sağladı. Padişah IV. Murat onun zekâ dolu konuşmalarından, şarkılarından hoşlanırdı. Sipahi (atlı asker) olarak saraydan ayrılması devlet büyüklerinin yanında görev alarak imparatorluğu bir uçtan ötekine gezip görmesini sağladı.

Yirmi yaşlarındayken düşünde Hz. Peygamber'i görmüş, ondan ahirette kendisini koruyup gözetmesini istemek için, "Şefaate ey Tanrı'nın elçisi!" diyeceği yerde şaşırarak, "Seyahat ey Tanrı'nın elçisi!" diye yakarmış, Hz. Peygamber de gülümseyerek ona hem şefaate, hem de seyahat müjdesini vermişti. Düşünde konuştuğu İslam büyüklerinden Sad ibn Vakkas, gezdiği yerlerde göreceklerini yazmasını öğütledi.

Bu düşünüyü anlattığı Mevlevi dedesi onun gezilerine İstanbul'u dolaşarak başlamasını istedi. Dokuz yıl süren gezileri sonucunda kent tarihini, semtlerini, anıtlarını, yaşamı anlatarak "Seyahatname"nin ilk cildini oluşturdu.

Babası uzun yolculukları tehlikeli bulduğu için İstanbul'dan ayrılmasına izin vermiyordu. Bir kaçamak yaparak, bir arkadaşıyla Bursa'ya gittiğinde 29 yaşındaydı. Bu eski Osmanlı başkentini gezip gördü, kitabında yer vereceği bilgileri derledi. Döndüğünde babası onun Bursa'ya gittiğini düşünde gördüğünü anlattı. Artık ona yol göründüğünü bildirerek "Kötülerle dostluk etme; başkasının malına el uzatma; tuz ekme hakkını gözet; çağrılmadığın yere gitme; evden eve söz taşıma..." gibi öğütlerde bulundu.

Böylece başta akrabası Melek

Ahmet Paşa gelmek üzere Ketençi Ömer Paşa, Defterdarzade Mehmet Paşa, Murtaza Paşa'nın hizmetinde uzun yolculuklara çıktı. Savaşlara katıldı. Haber ulaştırma görevi yaptı.

Gezileri 40 yılı aşan bir süreyi doldurdu. Son olarak çıktığı hac yolculuğunun ardından Mısır'a gitti; Sudan, Habeşistan gibi ülkeleri gezdikten sonra kendisinden hiçbir haber alınmadı. Nerede ne zaman öldüğü, mezarının nerede olduğu belli değildir.

Kendi deyişle dünyada insanların yaşadığı yedi iklimi gezip dolaşmakla kalmamış, gördüklerini hoşça gidecek biçimde anlatmayı da başarmıştır.

Birçok dile çevrilen büyük yapıtı onun yaşadığı dönemi, gezip dolaştığı yerleri tanımak için ilk kaynaklardan biridir. •

Kalpten Dinlemek..

Evliliğinde şiddetli fırtınalar ve süre gelen geçimsizlik yaşayan adam, evini terk ederek annesinin evine gelmişti.

Annesi ona sarıldı ve bir öğüt verdi:

"Git, eşinin söylediklerini dinle, oğlum" dedi.

Adam annesinin öğüdünü tuttu; o akşam eve gittiğinde, eşinin söylediklerini dinleme başladı.

Aradan kısa bir süre geçtikten sonra adam, yine aynı nedenle, yine annesine geldi.

Annesi bu kez oğluna şefkatle sarıldı ve onun saçlarını okşamaya başladı. Sonra da kulağına, yeni bir öğüt fısıldadı:

"Şimdi eve git ve... Eşinin sana söyleyemediği her sözcüğü dinle" dedi. "Çünkü sevgiye ulaşan yolun kapısının gerçek anahtarı, sevdiğini kulaklarından önce, kalbinle dinleyebilmektir." •

*Gönderi: Kemal Toğanç
Bütün Dünya-Biztize*

